

DOI 10.7251/NSK1801013J

УДК 373.2.013(049.32)

Прегледни рад

Др Александар П. Јанковић¹

Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду

Др Сања Б. Филиповић²

Факултет ликовних уметности, Универзитет уметности у Београду

ИНОВАТИВНИ ДОПРИНОСИ ЕМИЛА КАМЕНОВА ПРЕДШКОЛСКОЈ ПЕДАГОГИЈИ И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА САВРЕМЕНО ПРЕДШКОЛСТВО – ЕМИЛОВИ ДАРОВИ

Апстракт: У теорији и пракси предшколске педагогије какву смо имали на просторима бивше Југославије, а чије импликације се могу препознати и у савременој образовној пракси, велики напори су били усмерени на проналажење квалитених модела организације и практичног деловања у домену друштвене бриге, заштите и васпитања предшколске деце. Упоредо са тим, трагало се и за адекватним решењима на плану стручне литературе намењене васпитачима у пракси или професионалној припреми, затим стручним сарадницима и родитељима, као и за најбољим решењима у вези повезивања теорије и праксе. У том смислу, на пољу предшколске педагогије, поред осталих педагога, својим иновативним и у пракси примењивим теоријским погледима, интерпретацијама и решењима посебно се истицао академик Српске академије образовања, Емил Каменов. Мултидисциплинарност и интегралност Емилове концепције у великој мери је изграђивана под утицајем тадашње светске праксе и научно утемељених модела чија искуства и достигнућа је Каменов експертски имплементирао у своју предшколску концепцију (на пример, у вези експерименталних васпитних програма, игре или тематског планирања, као разних облика стваралачког изражавања предшколске деце). Узимајући у обзир опсег деловања модела предшколске педагогије и методике васпитно-образовног рада коју је креирао Емил Каменов, од великог је значаја направити преглед његових теоријских схватања и у пракси примењиваних идеја, посебно утицаја који је извршио на савремену педагошку праксу.

Кључне речи: Предшколска педагогија, образовне иновације, предшколско дете.

¹ aleksjankovic@gmail.com

² argus4@open.telekom.rs

Увод

Предшколска педагогија је релативно млада научна дисциплина па су због тога, у глобалном контексту, веома различита и теоријска или практична полазишта која се односе на бригу о заштити, развоју и васпитању предшколске деце. Ј. А. Коменски је, на пример, како се види из његовог првог систематичнијег педагошког дела посвећеног овом проблему *Материнска школа* предшколско васпитање у целини поверио породици. Нешто касније Г. Ф. Фребел је указао и на потребу друштвене бриге о заштити, психо-физичком развоју и васпитању предшколске деце, због чега је теоријски осмислио и детаљније концепцијски разрадио важније теоријске поставке у вези дечјег вртића као облика институционализоване друштвене бриге о васпитању предшколске деце и као научно постављене допуне породичном васпитању. У екстремним случајевима васпитање предшколске деце поверавало се и искључиво друштвеној бризи, на пример, у недостатку породице. Многи педагози, још исправније од претходних решења, указивали су да је у вези васпитања предшколске деце потребна нарочито координирана сарадња између породице, институционализованих друштвених предшколских установа и школе. Највише због тога што се ниједан од ових фактора, ма колико они били значајни и моћни, изоловано не могу сматрати довољним. Управо због тога у корпусу многих, како теоријских, тако и практичних решења, данас имамо диверзитет предпоставки и идеја, мање или више успешних практичних решења и, у вези свега тога, доста разноврсних дилема. Пошто се у скоро свим аспектима васпитања предшколске деце до сада највише бавио професор др Емил Каменов, чиме је својим бројним научним радовима теоријско-методичког карактера развоју предшколске педагогије код нас, после проф. др Александре Марјановић, дао можда и највећи допринос. Налазимо да неки од његових радова, по оцени научне и стручне јавности, заслужују изузетну пажњу, тим пре што су његова педагошка дела до сада на више језика превеђена, штампана и коришћена.

Иновативни допринос Емилове васпитне концепције – први универзитетски уџбеник предшколске педагогије

Ј. А. Коменски је својим идејама, под утицајем епохе ренесансе, иницирао настанак и формирање педагошке науке уопште, па и једне од њених важнијих дисциплина коју називамо предшколска педагогија. Предшколску педагогију као посебну дисциплину највише је иницирао својим делом, нама познатим под називом *Материнска школа*, од њега названим *Информаторијум материнске школе*. Према том делу, сређеном у погледу садржаја и методичких упутстава за родитеље, као првих и најважнијих васпитача своје деце, дуго ће се у свету, па и у нашој земљи, равнати васпитна функција породице. Дело је код нас први пут преведено и објављено у Загребу 1886. године, док ће се у каснијим издањима појавити много пута (Коменски, 1980). У пракси теоријског образовања, стручног усавршавања и рада наших васпитача у другој половини прошлог века доста се

користио и један од првих уџбеника из предшколске педагогије, написан од стране чешког ауторског колектива, под вођством М. Бартушкове. Ова књига је преведена и објављена од стране Школске књиге у Загребу 1968. године, под називом *Педагогија предшколске доби*. (Бартушкова 1968). Касније је у сврху образовања васпитача доста је коришћена и књига А. Дошен-Добуд *Одгој и образовање у дјечјем вртићу*, чије је друго издање изашло у Загребу 1979. године, а која је интересантна по томе што је у истој, у циљу увођења више реда, учињен посве дидактички приступ пракси предшколског васпитања и образовања (Дошен-Добуд, 1979). Практику те врсте учиниће богатијом и уџбеник за студенте који је написала др Даринка Митровић, под називом *Предшколска педагогија*, објављен 1980. године у Сарајеву (Митровић, 1980). Ови и други слични извори углавном су омогућавали ученицима, будућим васпитачима или студентима, а онда и предшколским педагозима као стручним сарадницима, када су они почели да се код нас седамдесетих година прошлог века образују на филозофским факултетима, да се упознају са најважнијим или основним тенденцијама развоја предшколске педагогије. Првенствено, са основним захтевима и разлозима друштвене и, за разлику од спонтаног породичног васпитања, више научно утемељеног приступа васпитању предшколске деце. Највише, с обзиром на промене које су се догађале у породици под утицајем њеног смањивања, запослења жена, одвајања младих брачних парова од својих родитеља и других разлога.

С обзиром на све наведено, а онда и све већег уплива психологије и других педагогији сродних дисциплина у област васпитања, као и због појаве различитих идеја и покрета у свету везаних за предшколско васпитање, питање како да се унапреди и васпитање наше предшколске деце заокупљало је последњих деценија прошлог века и пажњу наших предшколских педагога, међу којима се посебно истицала професорка др Александра-Санда Марјановић (за коју многи сматрају да је заслужна за развој предшколске педагогије као најмлађе педагошке дисциплине код нас), а онда у много чему и њен следбеник и сарадник, врсни предшколски педагог, великог практичног, наставничког и научног искуства, професор др Емил Каменов. А. Марјановић прво је саставила једну од тада најмодернијих концепција универзитетског уџбеника предшколске педагогије. После тога, обоје су кренули да по томе пишу своје верзије уџбеника из предшколске педагогије, што је требало да буде нарочита добит у смислу унапређења професионалне припреме васпитача, а онда и нашег предшколства у целини. Због преране смрти професорке Марјановић њихова замисао о две паралелне верзије уџбеника није се могла остварити. Међутим, остварило се оно на чему је у складу са њиховим договором истрајао Каменов.

Своју трилогију уџбеника предшколске педагогије, на којима је једини аутор, насловио је на следећи начин: *Предшколска педагогија*, књига прва (1990); *Предшколска педагогија*, књига друга (2002), којој припада свеска под називом *Васпитање предшколске деце* (2008), и свеска под називом *Образовање предшколске деце* (2002). Трећом књигом сматра се *Дечја игра* (2006).

Све књиге посветио је успомени на своју сарадницу и чувену професорку др Александру-Санду Марјановић. Осећајући да јој је дуговао много чега, највише у вези са поменутом концепцијом и њеним упливаом у рад на почетку настајања овог уџбеника. Исто тако, и због тога што се она у помоћи коју је пружала посебно освртала на најактуелније светске тенденције на пољу предшколске педагогије и васпитања, а што је одлучујуће детерминисало све садржајне аспекте ове едиције.

Прва књига *Предшколска педагогија* (Каменов, 1990) у потпуности садржи све стандардне елементе за ову врсту публикације и посвећена је општим васпитним питањима или проблемима. Ова књига је битно утицала на потпунију припрему будућих васпитача, на њихов даљи професионални развој и, коначно, на унапређење нашег образовно-васпитног система у целини. Оно што је идентификовано као иновативно односи се на следеће: резултати новијих научних истраживања о раном детињству; у одељак о основним појмовима предшколске педагогије уврштава се социјализација и искуство; у контексту васпитања предшколске деце посебно су разматрани проблеми везани за законитости психо-физичког развоја предшколског детета, културе, критичних периода, а онда и акцелерације и амплификације; руководећи се когнитивистичком сазнајном теоријом Пијажеа посебно, механизмима развоја и васпитања, аутор разматра интериоризацију поступака и унутрашњу неравнотежу као покретаче развоја и учења; развој самосталности и зависности, идентитета и дететовог самопоштовања; у контексту друштвене појаве и условљености васпитања третирају се и питања која се односе на откриће детињства и на моралне ставове о деци; у контексту положаја детета у савременом свету разматрају се и проблеми митова о детињству и недаћа са којима се суочавају савремена деца; разматра се предшколска установа у функцији друштвене заштите и васпитно-образовне установе; емоционални развој детета посебно је размотрен и са аспекта емоционалне везаности, раздвајања од породице и адаптације детета у новој средини; веома широко обрађен је проблем дечје стваралаштво; у оквиру услова успешног учења разматрани су и утицаји структуриране средине и учења кроз активност; када говори о мотивацији за учење посебан значај придаје и мотиву успешности.

Предшколска педагогија, књига друга (Каменов, 2002), поред неопходног општијег теоријског приступа сваком педагошком проблему (у смислу опште потребе образовања предшколске деце, методолошким питањима предшколске педагогије везано за такозвана микро истраживања), аутор веома утемељено излаже и следеће проблеме: породично васпитање, припрема деце за школу и многа питања дисконтинуитета између дечјег вртића и основне школе. Од такозваних иновативних доприноса, аутор наводи то да је нарочито разјаснио питања и дилеме које се односе на: отворено васпитање као пример програма који у први план ставља дете; дете као „природни” извор програма; зашто *основе програма*, а не програм или курикулум; искуства породичних компезаторских програма за рано образовање; питање опште и посебне припреме детета за школу и зрелост детета за полазак у школу.

Књига посвећена васпитању, под називом *Васпитање предшколске деце* (Каменов, 2008), садржајно је иновативна у најбитнијим аспектима васпитања предшколског детета, где нас аутор детаљно информише о: законитостима развоја у раном детињству; критичним периодима у развоју и карактеристикама детета предшколског узраста; о открићу детињства, односно променама односа одраслих према деци и детињству; положају детета у савременом свету; проблемима наших предшколских установа; проблемима развоја личности детета; мотивацији за учење; развоју дечјег стваралаштва и другим пратећим питањима. У књизи *Образовање предшколске деце* (Каменов, 2008) аутор је на најсавременији начин дефинисао и образложио неопходне услове за образовање предшколске деце, изворе садржаја, васпитно-образовне методе, припрему и зрелост детета за полазак у школу, као и питања дисконтинуитета између вртића и школе.

Трећа књига *Дечја игра* (Каменов, 2006), представља врло савремено конципиран уџбеник. Њиме нас аутор уводи у све што је теоријски релевантно о дечјој игри: појам, суштина, васпитно-образовна вредност примењивих игара у когнитивном, социо-емоционалном и другим аспектима развоја, систем игара, култивисање дечје игре, неке приговоре коришћењу игре у дидактичке сврхе, могућа огрешења о игру, разматра материјале за игру, играчке и друго. Аутор истиче игру као природну и деци пријемчиву активност која их највише мотивише, а по оцени аутора, најуниверзалнијој *методи* предшколског васпитања, тим пре, што је примењива у свим сферама васпитног утицаја на дете, па и у погледу подстицања интелектуалног развоја детета. Пре него што се Каменов одлучио да пише овај уџбеник, он је претходно емпиријски проверио своје ставове у експерименталним истраживањима, чему је посветио посебну студију под називом *Интелектуално васпитање кроз игру* (Каменов, 1983).

Прва општа методика васпитног рада у вртићу

Ако се изузме доминантно дидактички приступ образовању деце у вртићу у књизи Дошен-Добуд (1979) прву предшколску методикау, написао је и објавио у Београду Емил Каменов под називом *Методика васпитно-образовног рада са предшколском децом* (1988), као уџбеник за IV годину педагошких академија за образовање васпитача. Ово дело није имало само улогу да методички објасни методичко повезивање знања из различитих области и њихово непосредно коришћење у васпитној пракси, већ и да будућим васпитачима понуди један отворен систем практичних упутстава, примера и приступа примењивих у складу са фундаменталним поставкама предшколске педагогије као научне дисциплине (Каменов, 1988, стр. 3). Реч је о томе да се овде, сагласно начелима „отвореног система” и „метода то сам ја”, ради о предлозима и примерима, док се од сваког васпитача очекује да креира сопствени модел практичног поступања или рада у актуелној пракси.

Поред општих питања у вези са организацијом васпитно-образовног рада у једном вртићу, у овом приручнику је, у смислу иновативности коју је испољио аутор, највредније то што је везано за поједине *кутке* или за отворене просторе

изложио читав систем могућих васпитно-образовних активности, као што су: перцептивно-моторне, откривачке посматрачке, рецептивне, здравствено-хигијенске, животно-практичне, радне, друштвене и друге. Ту су и активности нарочито значајне за когнитивни развој детета: резонување, увиђање и изумевање (класификовање, серијација са евалуацијом, нумеричке конструкције са конзервацијом, структурирање простора, решавање проблема), затим активности представљања, изражавања и стварања (репрезентације на симболичком, на говорном нивоу и на нивоу игре).

На основу већ изнетог теоријског утемељења у делу *Предшколска педагогија*, у обимнијем поглављу ове методике посебно су са развојно-методичког аспекта размотрени и проблеми везани за: неговање друштвености, култивисање емоција, развој личног идентитета, слике детета о себи и сопственој улози, осећаја сигурности, самосталности и других пожељних особина личности.

Како се однос васпитач–дете највише темељи на позитивним емоцијама, посебно су у овој књизи вредни делови текста које се односе на (тада) савремене начине рада васпитача са децом. Реч је о учешћу васпитача у разноврсним активностима деце, пружању помоћи деци, деловању специјално припремљеном средином, задовољавању дечјих потреба, посматрању и праћењу развоја детета.

Опште основе предшколског програма

Питању општих основа предшколског програма Каменов је посветио посебну студију под називом *Опште основе предшколског програма Модел Б* (Каменов, 2007). Према Каменову опште основе предшколског програма првенствено се доводе у везу са: функцијом предшколске установе, општим начелима васпитно-образовног рада и животним окружењем.

Национални просветни савет Републике Србије је октобра 2006. године усвојио *Модел А* и *Модел Б* васпитно-образовног рада у дечјем вртићу, а нешто касније и *Модел Б припремног предшколског програма*, који се, као законска обавеза остварује у години пред полазак деце у основну школу, при чему се васпитачи слободно опредељују за један од модела по којем ће радити. Према речима аутора, општу основу било којег модела васпитања и образовања предшколске деце чине: савремена теоријска схватања предшколског васпитања и образовања, савремено организована предшколска установа и начин на који се она повезује са средином.

Пошто је Б модел скоро до детаља по свим основама разрађен, истовремено ничиме нису експлицирана ограничења васпитача, односно ничиме није спутана њихова слобода и инвентивност да се на најбољи начин професионално искажу, буду креативни, флексибилни и рефлексивни кроз континуирану евалуацију сопствене праксе. Модел Б је, по принципу шведског стола, понудио диверзитет садржаја, активности и методичких приступа у свим аспектима васпитања деце на такав начин да тиме није искључена и могућност да у складу са објективним условима средине, индивидуалним могућностима и интересовањима деце, васпитач самостално бира, одбацује, допуњава, мења, комбинује, креира или се на

неки други стваралачки начин као васпитач професионално изражава, креирајући за своју васпитну групу програм и план васпитно-образовног рада за који налази да ће бити најделотворнији у датим условима.

Модел за који се залагао Емил, васпитачи у пракси су преферирали због методички моделованих предлога система активности којима се највише доприноси појединим аспектима развоја (одређујући свакој врсти активности циљ и могући садржај). На тај начин аутор је исцрпно покрио скоро сва поља или аспекте васпитања и образовања предшколске деце: физички, социо-емоционални и духовни аспект, когнитивни и аспект развоја комуникације и стваралаштва. Овим чином постаје нам сасвим јасно због чега је он на много места у својим бројним педагошким делима, себи и могућим корисницима, често постављао питање: „... зашто *основе програма*, а не програм или курикулум?” Дакле, у поретку ствари, управо је требало сагледати и разрешити питања у вези са основама, па тек онда, полазећи од тих основа, решавати питања програма, односно садржаја или курикулума, а затим оперативног или непосредно примењивог плана рада. У вези са упутствима практичне примене *Б модела* учинио је напомену да је директније томе посвећен приручник под називом *Васпитно-образовни рад у децјем вртићу – Општа методика* – (Каменов, 2006), а остваривању припремног програма у години пред полазак деце у школу приручник под називом *Опште основе предшколског програма Модел Б* (Каменов, 2007).

У програму под називом *Опште основе предшколског програма Модел Б* (Каменов, 2007), усвојен од стране Националног просветног савета РС, прво је указано на неке од најважнијих аспеката припреме, као што је интелектуална, социјална, емоционална и припрема у погледу развоја сазнајних интересовања. Након тога, детаљније су изложени садржаји и активности у вези са сваким аспектом припреме и то у контексту појединих области васпитно-образовног рада са децом: развој говора, припрема за почетно читање и писање, развој математичких појмова, упознавање природне и друштвене средине, телесно васпитање, ликовно и музичко васпитање. Сваком од тих видова припреме понуђени су циљеви, могући садржаји, активности и методе. Укратко речено, све што је неопходно, а истовремено за васпитаче подстицајно у смислу креативности, дивергентних приступа и рефлексивне праксе..

Тематски или интегрисан приступ планирању садржаја и децјих активности

Питању тематског планирања садржаја и активности посвећено је посебно поглавље приручника *Васпитно-образовни рад у децјем вртићу – Општа методика* (Каменов, 2006, стр. 207–220). Такав приступ неопходан је, упозорава аутор, што произилази не само из документа Опште основе предшколског програма, већ и отуда што се, сагласно глобалном мишљењу предшколског детета или децјег разумевања појединачних појава као целине, садржаји окупљени око једне теме на најбољи начин могу деци предочити. Осим тога, таквим приступом пружа се и највећа могућност да се схвате узрочно-последичне везе и односи,

оствари индивидуализација и да се деца укључе у разноврсније активности сазнајно-развојног или васпитно-образовног карактера. Уосталом, вештачко груписање садржаја, какво је присутно у систему наука или школских наставних предмета, деци је неприродно. Овде су предочене и наке врсте распореда васпитно-образовних садржаја, као што су: сукцесивни распоред, разгранати, комбинована два наведена и распоред по концентричним круговима, да би се, иза тога, дао и један модел разгрананавања садржаја по слободним асоцијацијама на тему *Опстанак* (Каменов, 2006, стр. 215).

Припрема деце за полазак у школу и рад са ученицима млађих разреда

Књига *Методика васпитно-образовног рада са млађим школским узрастом и у припреми дјеце за полазак у школу* (Каменов и Спасојевић, 2012) иницирана је променама у школству Републике Српске везано за полазак деце у основну школу са навршених пет година живота. Аутори су лонгитудинално повезали предшколску концепцију са приступима васпитно-образовног рада у школи. Пошто је требало да овај приручник има првенствено примену у Српској републици, где се прешло на деветогодишње основношколско васпитање и образовање, у њему су најпре изложене: полазне основе програмских садржаја „деветољетке” (на пример, довољно флексибилан програм, средински услови, достигнути развој детета, стандарди организације школе, рад у мањим групама и центрима за учење); циљеви, задаци учитеља и програмски садржаји појединих васпитно-образовних области у оквиру тзв. прве тријаде (*Моја околина, Говор, изражавање, стварање и Ритмика, спорт, музика*); дидактичко-методичка упутства за остваривање програма прве тријаде у првом, другом и трећем разреду (при чему се прва тријада разуме као једна целина); препоруке о праћењу напредовања, оцењивања и вођења педагошке документације: „Радне мапе” и „Професионални портфолио”; упутства од значаја за вођење евиденције, документације, стручног усавршавања и различитих видова сарадње; примена игре у васпитању и образовању (педагошка вредност, врсте, мотивација, избор, култивисање дечје игре, улоге учитеља у дечјој игри итд.); центри за учење (основни концепт, методичке специфичности центара у односу на традиционалну школу и организација центара); планирање и припремање школског рада; игровне активности у функцији развоја говора и описмењавања (међу којима је и Ељкоњикова метода; графо-моторичке вежбе и припрема деце за писање; књижевност за децу и дечје говорно стваралаштво у игровним активностима. У последњем подпоглављу овог приручника за васпитаче (посебно значајно за Србију) и учитеље (више значајно за Републику Српску) аутори су изнели неколико детаљније разрађених предлога прихватљивих за дечје активности ликовног стваралаштва.

Гледано у целини посебна вредност, значај, а могло би се рећи и иновативност, методичког приручника ове врсте састоји се у томе што је овде примењен *интегративни приступ* у вези са целином образовно-васпитних

система, у оквиру којих је очекивало да ће овај приручник наћи практичну примену.

Оригинални погледи на предшколско васпитање утемељено на дечјој игри и садржајима уметности – едиција *Мудрост чула*

Преко ликовне, сценске, музичке и других уметности најлакше се допире до свести детета, а онда подстичу и његове стваралачке активности. Тиме се и сваки садржај из тих области деци чини значајнијим и интересантнијим. Такав приступ је самим тим и најефикаснији у подстицању детета да овлада светом који га окружује, односно непосредном околином, али и да се интегрише у њу. Све то у важнијим појединостима, везаним за чулни развој као услов или претпоставку потпунијег мисаоног, емоционалног и сваког другог развоја детета, Каменов је, у сарадњи са најкомпетентнијим сарадницима из области ликовног, говорног и драмског стваралаштва, теоријско-методички осмислио и као многобројне практичне образце поступања изложио у своме обимнијем делу, штампаном у пет књига. Зашто се за одређивање наслова сваке од књига Каменов послужио језичком синтагмом „мудрост чула”? Управо да би изразио своје неслагање са некритичким схватањем дидактичког принципа очигледности, односно мноштва непотребног опажања, које „остајући на површини, не води ка мишљењу и његовом развоју” (Каменов, 2010, стр. 12).

Појединачни наслови у петокњижју одређени су према областима и то: *Мудрост чула први део – Игре за развој опажања* (Каменов, 2008); *Мудрост чула други део – Развијање дечје интелигенције* (Каменов, 2010); *Мудрост чула трећи део – Дечје ликовно стваралаштво* (Филиповић и Каменов, 2009); *Мудрост чула четврти део – Дечје гаоворно стваралаштво* (Каменов, 2010) и *Мудрост чула пети део – Дечје драмско стваралаштво* (Каменов и Филиповић, 2010).

Први приручник *Мудрост чула – Игре за развој опажања* (2008) Каменов је утемељио на својим експерименталним истраживањима формирања појмова о геометријским облицима и о утицају система игара на интелектуални развој детета, али и на „виђењу” као чулној активности или перцепцији, као основи за „увиђање” или разумевање, односно интелектуалног развоја детета.

Полазећи од опажања као непосредног искуства, што је уједно и полазна основа и традиционални задатак предшколског васпитања, Каменов је у овом приручнику изложио нека Фребелова схватања и „Фребелових дарова” у виду деци намењених основних геометријских облика за чулно опажање и, касније, мисаоно разумевање или уопштавање. Након тога, аутор је имао је у виду поступак примене сензорних вежби са геометријским облицима који су применили Ž. Itag и E. Seguan, као и материјале M. Montessori, за развој сензорног опажања и материјале O. Декролија, за вежбе намењене развоју способности уочавања просторног распореда објеката. Све то, не само да би се училе потреба развоја или васпитања чула, него и потреба деперцептуализације у развоју појмова и других општијих форми дечјег мишљења (Каменов, 2008, стр. 4–38). На веома функционалан начин изложени су и најважнији психолошки подаци о појединим

врстама чулног опажања или перцепције – визуелна, аудитивна, тактилна, густативна и олифактивна. Након тога тога, аутор је веће поглавље посветио проблему структуре и прогресије општих поступака које садрже игре опажања, примерености тих поступака узрасту деце и захтевима за организацију игара. Највеће поглавље, сагласно општем ставу да визуелно опажање има највећи значај у процесу сазнања, посвећено је у овој књизи питањима игара за развој опажања. У вези са визуелним опажањем приређено је мноштво предлога игровних активности. На пример, распознавање, виђење из необичног угла, замишљање, погађање, препознавање, цртање, отискивање, слагање, састављање, као имогуће употребе различитих материјала – боје, предмети, одећа, плодови, играчке и друго. На сличан начин дато је и мноштво веома интересантних предлога за подстицање развоја осталих чула или способности опажања. Да би се васпитачима посао учинио лакшим аутор је, на крају, предочио и регистар свих игара навођених на страницама ове књиге.

Други приручник *Мудрост чула – Развијање дечје интелигенције* (Каменов, 2010) посвећен је методичким питањима утицаја на развој интелигенције. Овој књизи је претходило ауторово експериментално истраживање доприноса игре интелектуалном васпитању детета и као посебно монографско дело о томе, публиковано више пута и на више језика (Каменов, 1983). У свом истраживању Каменов је изнео експерименталне доказ да је могуће „усмерено делујући на начин и садржаје дечје игре и култивишући игру, изазвати одређен напредак у интелектуалном развоју деце” (Каменов, 2010, стр. 7). Тим више што целокупни систем игара, схваћен као *еманципација*, односно неговање целовитих потенцијала личности у њеном „најбољем сопственом издању”, за разлику од њеног редуковања на утилитарне функције једне стварности створене ван детета, циљ васпитања постаје дете (Каменов, 2010, стр. 10). У вези са развојем мишљења и улогом чулног опажања аутор упозорава да се могу направити две грешке. Прва је да се деца вежу за површину ствари и поведу за чулним информацијама, без њиховог тумачења и појмовне обраде. Друга је да се, у настојању да дете прихвати конвенционалне ознаке и операције, прекине веза детета са сопственим искуством (Каменов 2010, стр. 13).

Овај методички приручник утемељен је и на најновијим схватањима значаја предшколског васпитања, на претпоставкама да су могућности детета предшколског узраста далеко веће него што се мисли и да се значајни процеси у васпитању не могу препустити стихији, као и да од садржаја могу бити важнији *методи* и *однос* према деци, а онда и да од игара у развоју дечје интелигенције могу бити важније *способности комуникације* и *дечје стваралаштво* (Каменов, 2010, стр. 119).

После датих најважнијих психолошких објашњења о томе како се развојно делује на интелигенцију и стадијуме кроз које тај развој пролази, као и улоге игре у томе, најобимнији део текста овог дела посвећен је приказу система игара које могу бити у функцији подстицаја интелектуалног развоја детета. У склопу тога изложено је и неколико група или система игара погодних за следеће активности: процењивање, мерење, примена постојећих или стварања нових правила,

погађање шта следи, уочавање законитости поретка временско-просторних законитости, успостављање релација, операције геометријским облицима, нумеричких операција, активности оријентације у времену, стварање појмова (на пример, откривање скривеног бојењем геометријских облика, активности поређења, решавања проблема и друго). На крају, дата су и најважнија упутства за праћење интелектуалног развоја.

Трећи приручник *Мудрост чула – дечје ликовно стваралаштво* (Филиповић и Каменов, 2009) на самом почетку, истиче: да између свих уметности за децу ликовна уметност има највећи значај. Највише због тога што је блиска потребама сваког детета да се изрази и зато свако дете, од тренутка када може држати оловку, креду или нешто слично, тежи да изрази своје присуство у свету у коме се нашло (Филиповић и Каменов, 2009, стр. 3). Овај приручник аутори су посебно темељили и на сличним ранијим сазнањима из области дечјег ликовног стваралаштва чиме су се, поред Каменова, бавили и познатији ауторитети као што су, на пример, Б. Карлаварис и М. Стојановић-Кастори, а с намером да би се о томе и сачувало стечено сазнање. Такође, значајан део публикације је утемелљен и на истраживањима С. Филиповић у вези са приступима неговању и развијању дечјег ликовног стваралаштва.

Основна начела на којима је заснован овај приручник полазе од следећих ставова: да се ликовно васпитање може повезати са свим областима васпитно-образовног рада; да је предшколско детињство је један од најбурнијих периода развоја свих потенцијала детета; да стваралачке способности нису привилегија појединаца, које је природа случајно обдарила талентом, већ да је креативност потенцијал и потреба сваког детета; свако стваралаштво слично игри (слободној активности детета) омогућено јр слободом; да и у овој области организовани утицаји могу користити, јер свако дете може отићи даље од нивоа којим је у случају невоспитања могло отићи, али се не могу прихватити неки ставови да је под утицајем одређеног програма, идући корак по корак, могуће формирати у сваком детету уметника; да се на дечје ликовно изражавање не може гледати са аспекта уметности и уметничког продукта, већ из угла развоја; да стваралаштво детета подразумева и слободу експериментисања са разноврсним средствима и материјалима; оно је и вежба у развоју самосталности и независности детета па се као такво одражава и на читав каснији развој; путем дечјег ликовног изражавања могуће је сагледати и општи психо-физички развој детета, јер се, на пример, у случају несигурности, повучености и у недостатку поверења у себе, догађа да дете бескрајно понавља исте мотиве; да се дечје стваралаштво огледа у спонтаности, слободном изражавању и сталним импровизацијама (Филиповић и Каменов, 2009, стр. 13). Оно што поред осталог чини посебну вредност овог дела јесте то што је свака од наведених претпоставки прво научно-теоријски образложена, сваки поступак који доприноси развоју стваралаштва објашњен и све то касније складно доведено у везу са: утицајем дечјег стваралаштва на поједине аспекте развоја, ликовним елементима и принципима компоновања, прибором, материјалима и техникама у подручју цртања, сликања, вајања, графичких и других активности. При свему томе, не губи се из вида ни допринос ликовног изражавања и стварања

детета појединим психо-физичким аспектима његовог развоја, упознавању са околином, усвајању математичких појмова, развоју говора, еколошке свести, психо-физичком, емоционалном и социјалном развоју.

Четврти приручник *Мудрост чула – децје говорно стваралаштво* (Каменов, 2010) посвећен је успомени на Љубицу Дотлић, са којом је био коаутор једног раније објављеног дела методичког карактера, под називом *Књижевност у децјем вртићу* (Дотлић и Каменов, 1996). Ту се, између осталих релевантних сазнања о децјем говору и говорном стваралаштву, полази од става А. Марјановић да дете не можемо сматрати песником, али је оно способно за песничку употребу језика који му треба на све могуће начине приближавати (Каменов, 2010, стр. 3). Песник Д. Радовић у предговору књизи В. Рупника и Б. Нешића *Оловка пише срцем* указао је на једно битно својство деце речима: „... деца пипају очима, ушима, свим чулима и тим непосредним и бурним доживљајима дају своја аутентична имена, вредности и карактеристике. Само још на почетку откривања и сазнавања наши доживљаји имају толико температуре, толико срећне произвољности и ту неограничену разноврсност. Само тих неколико првих година, док још сазнајемо и учимо сáми, без учитеља, школа и стандарда” (Каменов, 2010, стр. 5). Осим тога, предшколско дете у својим играма речима, као средствима за играње, бира према томе колико му се допада њихова звучност, сазвучје и мелодичност (Каменов, 2010, стр. 7).

У овом приручнику аутор је прихватио схватање да је децја игра прототип стваралаштва и да је то креативни чин којим се дете изражава, уз чију помоћ успоставља нове релације, открива, учи и ствара, слично креативним активностима уметника. Полазећи од таквог поимања децје игре и њеног могућег утицаја на говорно стваралаштво аутор је, ослањајући се на раније заједничко дело са Љ. Дотлић, а на основу посебне анализе књижевних дела (посебно песама) намењених деци, на наредним страницама овог приручника, изложио мноштво игара, систематизованих као: говорне, фонематске или игре гласовима (којим гласом нешто почиње); лексичке или игре речима (допуни, како се ко оглашава...); синтаксичке (допуни реченицу, какав је ко, шта има у корпи, додавање речи...); игре у књижевним делима намењеним деци (лепе речи, лоше речи, чудне речи...); народна усмена књижевност као облик говорне игре (ташунаљке, цупаљке, ређалице, успаванке...); лирска песма; хумор у књижевности за децу (смешне речи, лагарије, кад би...); игре римовања; бајка, прича и басна (стави крај на почетак, шта смо сањали, састављамо писма...); загонетке; пословице. На крају, дат је и текст у коме су представљене и могућности комбиновања изражајних средстава свих уметности и, као нека врста прилога, мала антологија поезије за децу, коју је саставио Воја Марјановић, професор за предмет Развој говора на некадашњој Педагошкој академији за образовање васпитача у Београду.

Конечно, пети приручник *Мудрост чула – Децје драмско стваралаштво* (Каменов и Филиповић, 2010) има за циљ да васпитачима приближи могућности примене позоришне или сценске уметности у васпитно-образовном раду. Ова уметност, оценили су аутори, има нарочито велику вредност јер представља хармоничну синтезу мноштва уметности, па тако на више начина може утицати на

гледаоца – естетиком и емоцијом изговорених речи, сценским покретима, музичком пратњом, осветљењем, изгледом декора и ликовним обликовањем сцене. Васпитна моћ драмске уметности је значајна јер омогућава интеракцију са публиком као активног учесника. Осим тога, у драмској или позоришној представи присутна је добро осмишљена очигледност, што је основни принцип васпитања предшколске деце. За сценску уметност је исто тако важно истаћи да дете док прати сценске догађаје оно се толико саживљава са оним што види да се на моменте искључује из реалности. Због тога, није случајно што су аутори ове књиге били мишљења да је, у случају сценске уметности, можда реч о најмоћнијем средству васпитног деловања на дете (Каменов и Филиповић, 2010, стр. 3–4).

После неопходног предговора аутори су у овом свом делу изложили неопходна објашњења у вези симболичке игре, игре улога и етапа кроз које пролази развој дечјег драмског стваралаштва, а потом и активности којима се деца уводе у драмско стваралаштво. Значајан део је посвећен луткарском позоришту и специфичностима луткарства у односу на друге врсте сценске уметности са освртом на: улогу музичке пратње, увођење деце у луткарски начин комуницирања, коришћење поетске речи, избор текстова, израда лутака, мизансцене, коришћење музике и припремање луткарских представа. На крају је, што је од нарочито велике помоћи васпитачима, приложена и мала антологија текстова за луткарско позориште у вртићу, као и неколико минијатура написаних за телевизијску серију *На слово на слово...*, а онда дато и неколико напомена или упутстава за коришћење филма.

Гледано у целини, ова петокњижна едиција је важна и значајна јер својим садржајем, новином или оригиналношћу нуди могућности примене педагошки ефикасних дидактичких средстава. Такође, ова едиција истовремено представља и први наш програм васпитања деце јасленог узраста, у којој се акценат ставља на *мудрост чула*, односно на култивисање чула и чулног опажања као нечега што је значајно не само по себи, већ и као основна претпоставка сваког каснијег сазнања.

Уместо закључка

За разлику од бројних аутора који су се у својим педагошким делима примарно бавили теоријским промишљањима, критикама и оценама, Каменов је, као мало ко, повезивао теорију и праксу, посматрајући свако питање или проблем са оба аспекта. Полазиште су му била актуелна светска теоријска сазнања из ширег круга научних области – владао са најмање седам светских језика: енглески, руски, бугарски, немачки, француски, норвешки и пољски. Педагошку праксу је осмишљавао и предвиђао, а онда истом том праксом је проверавао и унапређивао теорију, због чега је његов педагошком систем целовит, поуздан и практично примењив. Као доказ да се Каменов није бавио само теоријским педагошким проблемима сведочи и чињеница да нема скоро ни једне области васпитања или развоја предшколског детета у вези чега он није саставио збирке пажљиво бираних текстова, збирке игара, играчака и мноштва другог дидактичког

материјала. У вези његовог успеха на многим пољима можда му је ишло на руку то што се на различите начине могао огледати у непосредној педагошкој пракси, а онда и као научник-истраживач, водећи бројне научне пројекте, програме стручног усавршавања васпитача и друго. Био је и склон, а што иначе одликује научнике или истраживаче, да се супротстави неутемељеним схватањима било које врсте, сумњивим ауторитетима, неприхватљивим конвенцијама, па и да сам себе посматра, истражује и проверава.

За сваку општију теоријску поставку, преведену како у програмске основе тако и у посебне садржаје из појединих области васпитања предшколске деце, Каменов је проналазио одговарајуће активности и методе примене, доводио је до коначних решења у пракси и предлагао их стручној јавности. Због тога се за његово педагошко стваралаштво може рећи да нема ниједне области за коју није, полазећи од одговарајућих циљева и задатака, осимислио, како садржаје, тако и методе поступања у пракси. То је управо оно за чиме педагошка наука трага од самог свог почетка.

Осим свега напред изложеног, и још много чега што је садржано у бројним његовим делима или научним радовима које нисмо дотицали, он се упуштао и у верска питања у функцији моралног васпитања предшколске деце. Можда је овакав његов приступ и овакво његово педагошко стваралаштво управо оно што га, слободније речено, чини не само најплоднијим у овој области, већ и најиновативнијим, најсмелијим и најоригиналнијим нашим педагогом у области предшколског васпитања.

Дубоко промишљајући и промене које су се догодиле у погледу професионалне припреме или образовања будућих васпитача тврдио је да се повећањем броја година школовања нису постигнуте значајне реперкусије на компетенције васпитача. Требало је, према његовом мишљењу, обимом и квалитетом променити *садржаје наставе* из предмета који највише имају утицаја на профилисање и даљи каријерни развој васпитача. Тим пре што само образовање и педагошка пракса утемељена на психологији, социологији и другим педагогији сродним наукама може дати добре резултате.

За Каменова се може рећи да је био међу првим педагозима коју су у својим научним радовима покретали питања као што су: како прелазак детета из вртића у школу учинити мање стресним; како осмислити прве дане детета у вртићу; у чему се огледа компезаторска функција или надокнада институционалног предшколског васпитања породичном васпитању; на који начин схватити и како се односити према питању акцелерације или амплификације у дечјем вртићу, с обзиром да се у старијим предшколским васпитним групама затекну често и деца која тек што нису отишла у школу; на који начин родитеље учинит компетентнијим у вршењу своје васпитне функције и друго.

У вези свега наведеног, треба напоменути да Емил Каменов, када се ради о предшколској деци, није био за „прописане” готове садржаје академског типа, што му се од неких наших педагога неоправдано приписивало, већ за, како је он навео, „систем отворен у сваком погледу”. Такође, био је експлицитно против „пошколовавања” нашег система предшколског васпитања. Сумирајући допринос

и опсег иновација по узору на савремене светске идеје Каменов их је интегрисао у својој концепцији предшколске педагогије, а може се рећи да су му посебан узор биле Шведска и Норвешка.

Литература

- Bartušková, M. (1968). *Pedagogija predškolske dobi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Došen-Dobud, A. (1979). *Odgovori i obrazovanje u dječjem vrtiću*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Дотлић, Љ., Каменов, Е. (1996). *Књижевност у дечјем вртићу*. Нови Сад: Одсек за педагогију Филозофског факултета.
- Kamenov, E. (1983). *Intelektualno vaspitanje kroz igru*. Sarajevo: „Svjetlost”.
- Kamenov, E. i sar. (1986). *Igramo se, otkrivamo, stvaramo*. Novi Sad: „Dnevnik”.
- Kamenov, E., Colić, V., Ognjenović, V., Babić, D. (1989). *Igramo se, družimo, radimo*. Novi Sad: „Dnevnik”.
- Kamenov, E. (1990). *Predškolska pedagogija, Knjiga prva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kamenov, E. (2002). *Predškolska pedagogija, Knjiga druga*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kamenov, E. (2006). *Predškolska pedagogija, Dečja igra*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Каменов, Е. (2006). *Васпитно-образовни рад у дечјем вртићу – Општа методика*. Нови Сад: Драгон.
- Kamenov, E. (2006). *Model B pripremnog predškolskog programa*. Novi Sad: Dragon.
- Kamenov, E. (2008). *Predškolska pedagogija, Vaspitanje predškolske dece*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Kamenov, E. (2008). *Predškolska pedagogija, Obrazovanje predškolske dece*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Каменов, Е., Спасојевић, П. (2012). *Методика васпитно-образовног рада са млађим школским узрастом и у припреми дјеце за школу*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Каменов, Е. (2008). *Мудрост чула I део – Игре за развој опажања*. Нови Сад: Драгон.
- Каменов, Е. (2010). *Мудрост чула II део – Развијање дечје интелигенције*. Нови Сад: Драгон.
- Каменов, Е., (2010). *Pedagoška autobiografija i bibliografija*. Novi Sad: Dragon.
- Каменов, Е. (2010). *Мудрост чула IV део – Дечје говорно стваралаштво*. Нови Сад: Драгон.
- Каменов, Е., Филиповић, С. (2010). *Мудрост чула V део – Дечје драмско стваралаштво*. Нови Сад: Драгон.
- Komenski, J. A. (1980). *Materinska škola*. Beograd-Rakovica: IŠRO „Privredno-finansijski vodič”.
- Mitrović, D. (1980). *Predškolska pedagogija*. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost” – OOUR Zavod za udžbenike.

Филиповић, С., Каменов, Е. (2009). *Мудрост чула III део – Дечје ликовно стваралаштво*. Нови Сад: Драгон.

INNOVATIVE CONTRIBUTION OF EMIL KAMENOV TO PRE-SCHOOL PEDAGOGY AND RELATED IMPLICATIONS FOR MODERN PRE-SCHOOL SYSTEM

Summary

In the theory and practice of pre-school pedagogy existing in the countries of the former Yugoslavia, the implications of which can be recognized in modern education practice, significant effort was invested in seeking successful organizational models and practical activities in the field of social care for, and protection and education of pre-school children. At the same time, adequate solutions were sought concerning professional literature intended for educators in practice or those undergoing professional preparation, as well as solutions for expert associates and parents. In addition, focus was on considering the best solutions for connecting theory and practice. In that sense, the outstanding figure in the field of pre-school pedagogy, apart from other educators, has most certainly been Emil Kamenov, member of the Serbian Academy of Education, owing to his innovative and practically applicable theoretical views, interpretations and solutions. The multidisciplinary approach and comprehensiveness of Kamenov's conception were largely developed under the influence of the international practice and scientifically established models of that time, whose experience and achievements were skilfully integrated by Kamenov in his pre-school conception (e.g. experimental educational programmes, games or thematic planning, as well as different types of creative expression of pre-school children). Considering the scope of activity related to the model of pre-school pedagogy and educational methodology created by Emil Kamenov, it is of utmost importance to present an overview of his theoretical concepts and ideas implemented in practice, particularly his influence on modern pedagogical practices.

Keywords: *pre-school pedagogy, educational innovations, pre-school child.*